

Лекція 4.

Тема: Парки як ботаніко-географічні та культурогенні об'єкти

Г. Ф. Морозов (1949 р.) стверджував: «Ліс є явище географічне». Так само і Л. І. Рубцов (1956 р.) розглядав садово-парковий ландшафт як різновид географічного ландшафту. За Л. І. Рубцовим, сад і парк – це синтез природи та мистецтва, де використовується, збагачується і розкривається багатство природних умов з метою найповнішого використання їх для задоволення потреб людини. Основу паркових культурфітоценозів, на його думку, повинні складати аборигенні едифікаторні види. Розвиваючи думку цих вчених, можна стверджувати, що парк є географічним об'єктом. Це зумовлено і дендрологічним складом парків, і історією інтродукції, і складом культурфітоценозів, а також культурогенезом країн.

Парки в різних регіонах світу (ботаніко-географічні особливості)

Дерева і кущі – одна з найважливіших складових кожного парку, в якій би частині світу він не знаходився. Зрозуміло, що чим суворіше ґрунтово-кліматичні умови того чи іншого регіону світу, тим бідніше буде дендрологічний склад парків, які там знаходяться. Але безумовно і те, що людина може створювати певні умови, за яких цей склад міг би розширюватися. Саме з цією метою закладають ботанічні сади, будують зимові сади, у яких проводять дослідження з визначення потенційних можливостей різних груп, родів і видів для конкретного регіону. Але основою парків, паркоутворюючими видами залишаються або аборигенні рослини, або інтродуковані з регіонів, ґрунтово-кліматичні умови яких близькі до місцевих.

Основним постачальником деревних видів для парків є ліс. У світі існує 6 типів лісової рослинності. Кожен з них має свій характерний дендрологічний склад (Кохно, Курдюк, 1994).

Хвойні ліси холодної зони (північна територія Росії, Скандинавський півострів, Канада, північні райони США). Основні

ПАРКОЗНАВСТВО

лісоутворюючі види: ялина європейська, ялина сибірська, сосна звичайна, модрина сибірська та даурська, сосна кедрова сибірська, ялиця сибірська, ялини біла, чорна, сітхінська, сосни жовта, Веймутова, Банкаса, ялиця бальзамічна, псевдотсуга Мензиса.

Мішані ліси помірного поясу (Західна та Східна Європа (за виключенням Середземномор'я), Західно-Сибірська рівнина, північний Китай, Японія, північні частини Туреччини та Ірану, область Великих озер у США). Основні лісоутворюючі види: ялини східна, аянська; ялиця кавказька, білокора, бальзамічна; дуб монгольський; липа амурська; клен цукровий; береза пухнаста; буки лісовий, східний, крупнолистий, японський, Зібольда, довгочерешковий, Енглера; дуби звичайний, скельний, іберійський, Гартвіса, грузинський, зубчатий, бореальний; граби звичайний, кавказький; різні види ясена та інші.

Ліси теплого середземноморського клімату (Середземномор'я, Каліфорнія). Основними лісоутворюючими видами є: кедри атласький і ліванський; сосни італійська, чорна, приморська, алепська, піцундська; ялиці грецька, нумідійська, іспанська; кипарис вічнозеле-ний; секвоя вічнозелена, секвоядендрон велетенський; лавр благородний; маслина європейська; дуби кам'яний, корковий, каштанolistий; дзельква граболиста; сунічники дрібноплодий і великоплодий. Що стосується *екваторіальних дощових лісів, тропічних вологих листяних лісів, лісів сухих (мусонних) областей*, то ми їх не розглядаємо, тому що для інтродукції у відкритий ґрунт в Україні дендрофонд цих зон практичного значення не має.

Усі вищезазначені лісоутворюючі види деревних рослин довгий час використовуються і як паркоутворюючі.

Безумовно, що наведений дендрологічний склад лісів світу досить узагальнений. Ліси (а також парки) формують не тільки деревні рослини, але й різноманітні кущові, квіткові, трав'яні. Але і в цьому випадку підбір відбувається відповідно їх потенційно екологічних можливостей, обумовлених походженням. Що стосується культурварів (сортів) деревних рослин, то їх підбір залежить від придатності для конкретної місцевості самого виду (хоча й серед культурварів можуть бути морозостійкі й менш морозостійкі, посухостійкі та менш стійкі до посухи тощо).

ПАРКОЗНАВСТВО

Водночас необхідно відмітити те загальне, що стосується використання рослинного матеріалу незалежно від тієї географічної зони, у якій він використовується в паркобудівництві.

Дерева, кущі, трав'яні рослини є живими елементами садів і парків, вони змінюються та розвиваються в часі. Необхідність враховувати при проектуванні парків загальний вигляд рослин у період їх декоративної зрілості (висота, форма крони, колір листя і стовбура, період цвітіння), а також зміни протягом року є особливістю творчості паркобудівничих.

Вивчення таксономічного складу паркових насаджень, існуючих в різних фізико-географічних зонах і створених в різні періоди, повинно проводитися за двома напрямками: визначення аборигенної складової та історії введення, біології, екології культивованих декоративних рослин.

Розглянемо особливості використання дерев і кущів, а також деякі композиції з них на прикладі деяких парків Середземномор'я, Європи, Північно-Східної Азії та більш детально – України (Клименко, Кузнецов, 2015).

Єгипет. У цій країні дуже мало лісів. Більша частина садів і парків створена штучно. Характер рослинного пейзажу визначили фінікова пальма, хурма, інжир, акація, платан, смоляне дерево. Деякі з них росли в природних умовах на берегах Нілу, було створено багато священних гаїв. З квітів найбільш характерним був лотос, який зустрічався в природних умовах в долинах Нілу. Лотос і папірус стали символами Єгипту. На цей час зберігся лише невеликий гайок в одному місці в дельті Нілу; сьогодні їх вирощують тільки як декоративні рослини в садах і парках Єгипту і в деяких інших країнах з теплим кліматом. Характерною ознакою парків були садові алеї з тіньовими деревами та перголою з винограду.

Вавилон і Ассирія. У стародавніх країнах Західної Азії навіть житла заможних господарів будували серед лісових насаджень. Деякі вчені припускають, що мешканці Вавилону й Ассирії є засновниками парків і лісопарків, адже вони вважали, що парк треба будувати серед природної лісової рослинності. Головним декоративним деревом був кедр. На невисоких пагорбах влаштовували невеликі альтанки, павільйони, біля яких висаджували пальми, кипариси, пінії тощо. Мешканців Західної

ПАРКОЗНАВСТВО

Азії вважають засновниками висячих садів. Найбільш характерними «священними» деревами були пальми, кипарис, кедр, самшит, східний платан (чинар).

Греція. За часів Гомера лишилися згадки про священні лісові куточки, лісопарки, у центрі яких будували храм. Кожне місто мало героони (священні місця зі старими дубами й оливковими деревами). У садах і парках греки висаджували кипариси, ялиці, дуби, чинари, пальми, оливкові дерева.

Римська імперія. Рим з усіх боків був оточений садами, які огороджувалися колонадами. Сад оздоблювали боскети з дерев, квітники, перголи, статуї, басейни. Нерон у центрі Риму створив міські загальнодоступні зелені насадження. У місті балкони та дахи прикрашали садовими рослинами – квітами, кущами, виноградними лозами.

Стародавня Європа. Ще в стародавні часи у Візантії була любов до деревних рослин. Красиві старі дерева прикрашали сади, в яких висаджували кипариси та красивоkvітучі дерева. Чималий внесок для розвитку садового мистецтва зробили араби. Важливим декоративним елементом саду була вода, а превалюючим деревним видом – пальма. Палац Альгамбра в Гренаді являє собою типовим прикладом мавританського мистецтва. В основі композиції палацового ансамблю Альгамбри лежить система з 3-х декоративних дворів, третій з яких є садом. У ньому росли троянди, садовий жасмин, олеандри, кипариси, апельсинові дерева та паркові композиції Генераліфа. Різноманітна рослинність з витких троянд, гліциній, плюща прикрашала огорожі; у саду росли магнолії, олеандри, кипариси, пальмі, жасмин, кущі мирту. Кутки прикрашали дерева у великих діжках.

За Середньовіччя найкращими садами вважалися ті, в яких зростали переважно лікарські рослини. На основі таких утилітарних садів почали створювати ботанічні сади. За часів епохи Відродження дендрологічний склад парків фактично не змінився. Вільно розташовані декоративні рослини є елементом композиції саду.

Природний пейзаж Франції, для якого характерними є дерева листяних порід (липи, дуба та інші), на відміну від італійського, в якому превалюють кипариси та пінії, став поштовхом для розвитку нового напрямку в парковому мистецтві, хоча італійські мотиви в ньому відчуваються. У садово-парковому мистецтві Франції

ПАРКОЗНАВСТВО

рослинність висаджується масивом, тоді як в Італії дерева ростуть вільно.

Пейзажні парки Англії (а згодом і всієї Європи) створювалися під впливом живопису, літератури, археології Китаю та Японії. Рослинність пейзажних парків розташована живописними групами, масивами та поодинокими деревами, вона формує архітектурний простір саду, створює гру світла і тіні. Використовують зазвичай деревну рослинність природної флори.

У другій половині XVIII ст. і на початку XIX ст. пейзажний стиль розповсюджуються і в Росії. У дендрологічних парках вирощують липу, дуб, ялицю, вербу, клен, сосну звичайну, березу повислу, тополю, горобину та інші, у них зустрічаються також стародавні дуби. Рослинність пейзажного парку відрізняється від регулярних насаджень. У старих парках переважали липи, які добре переносять стрижку. У пейзажних парках дерева і кущі розташовують таким чином, щоб були помітні декоративні якості кожного дерева. Таким чином, в пейзажних парках превалюють місцеві деревні рослини, кущі та трав'янисті рослини. Квітів менше, ніж в регулярних парках. Інтродуценти використовують у невеликій кількості.

Південно-Східна Азія. Добре відомо, що природна краса для китайців, японців, корейців – найцінніше, тому садове мистецтво в Китаї, Японії розвивалося в пейзажному стилі. Китайці навчилися вирощувати низькі дерева для прикраси мініатюрних садів таким чином, що вони повністю зберігали форму дорослих дерев. Японці люблять квітучі дерева. Вони використовували для паркобудівництва вічнозелені хвойні дерева і кущі, а також низькорослі листяні дерева та кущі, наприклад, клен пальмолистий, декоративні черешні, сливи тощо. Китайці дуже цінують білі квіти сливового дерева. Китай взагалі є батьківщиною багатьох видів декоративних дерев і кущів, серед яких вишня, мушмула, дуби, слива, верба, керія, азалія, бамбук та багато інших. Рослини на Далекому сході цінилися як естетичні об'єкти, які викликають поетичні почуття. Для японців важливими є форма, аромат, колір рослини, що символізують історичні події, традиції та звичаї. У наш час у японських садах використовують понад 350 видів рослин, більшість з яких деревні. Дерева в японських парках відіграють не тільки композиційну, але й символічну роль. Так, дуб у центрі парку

ПАРКОЗНАВСТВО

підкреслював головну композицію, сосну з викривленими формами розташовували на острові, було також дерево самотності. Наприклад, дереву сонячного заходу відводили особливу роль. Це був краснолистий клен, посаджений із західної сторони парку таким чином, щоб сонце, яке заходить, могло освітлювати його червоні листя. Хризантема, слива, орхідея і бамбук утворювали (за японськими уявленнями) четвірку «шляхетних» рослинного світу. Крім того, японці люблять хвойні – ялини, ялиці, сосни, криптомерії, а також азалії, камелії, персик. Велике розповсюдження в Японії отримало мистецтво вирощування карликових дерев – бонсай. Навіть при зміні місця проживання японці нерідко разом з речами перевозять улюблені дерева.

М. А. Кохно стверджував, що «старовинні цивілізації досягли великих успіхів не лише в окультурюванні місцевих рослин шляхом запозичення багатьох нових рослин з інших, часто дуже відділених, районів. Про це свідчать писемні пам'ятники стародавньої історії Єгипту, Ассирії, Вавилону, Ірану, Китаю, Греції, Риму» (Кохно, 2007, с. 4). Це, безумовно, стосується і паркобудівництва. Уже в XVIII ст., коли розгорталося будівництво багатьох ландшафтних парків в Україні, культивування деревних рослин набуло великих розмірів. Цей процес відбувається і понині, як, наприклад, у дендропарку «Софіївка». Саме з ландшафтних парків, про які ми вже згадували, широко розповсюдилися в Україні бузок, тополя пірамідальна, ялина Алькокка, ялина аянська, ялина червона, тсуга канадська.

Дж. Саймонс (1965 р.) ставив питання про взаємозв'язок світового ландшафту з мікроландшафтом, що проектується. При цьому він вважав, що організація ландшафтного середовища повинна йти шляхом гармонічного об'єднання праці людини з «працею природи», але на Заході та на Сході це йде своїм шляхом. У всьому світі об'єднуючим в інтродукційному процесі та в подальшому використанні деревних рослин, особливо в паркобудівництві, є їх зв'язок з природними чинниками і культурно-історичними особливостями країн, у яких це відбувається, та з усією системою філософсько-мистецьких поглядів. Навіть природно-еволюційний процес, як зазначав С. С. Харкевич (1966 р.), набув соціального відтінку, хоча вплив соціуму на стан природних і культивованих угруповань рослин у

ПАРКОЗНАВСТВО

всьому світі може бути як позитивний, так і негативний. Це стосувалося не тільки сільськогосподарських, а й деревних лісових і декоративних рослин, особливо тих, які зростали в регіонах розташування стародавніх цивілізацій.

Отже, якщо проаналізувати використання деревних рослин у паркобудівництві, можна дійти певних висновків. По-перше, підбір деревних рослин визначається ґрунтово-кліматичними особливостями природних зон і дендрологічним складом природної флори. Це можна бачити на прикладі парків країн Середземномор'я, Європи, Китаю, Японії. Ботаніко-географічна Середземноморська флористична область майже співпадає з історичними областями Стародавнього Сходу і Римської імперії. Це була територія становлення і розвитку ранніх найбільш розвинутих держав. Так само було і в Європі, і в Південно-Східній Азії. У процесі розвитку цих держав ряд видів деревних рослин (кедри, кипарис вічнозелений, середземноморські сосни, на Сході – азійські хвойні, красивоквітучі дерева та кущі, в Європі – аборигенна дендрофлора дібров) стали використовуватися не тільки в господарських цілях, але й для потреб садово-паркового мистецтва. Історія садів і парків тісно пов'язана з історією цивілізацій. При цьому відбувалося взаємопроникнення цивілізацій. Наприклад, Іран вплинув на розвиток еллінської цивілізації, як і буддизм, який породила індійська цивілізація; сади при монастирях з'явилися в Китаї, Кореї, Японії. Арабська культура вплинула на садово-паркове будівництво в Іспанії, Португалії. Ще у XVI ст. у Старий Світ завозили багато садових рослин з Американського континенту. Найбільш інтенсивний обмін рослинами стався у XVIII, XIX, XX століттях. Деревя не лише задовольняли потреби людини, а й певним чином вплинули на її філософію. Так було в Месопотамії, Іудеї, Греції, Ірані, Китаї, Японії, Індії, дохристиянській Європі. Історія використання деревних рослин у декоративних цілях тісно пов'язана не тільки з ботаніко-географічними особливостями країн, але і з культурно-історичними факторами цих країн. Таким чином, використання деревних рослин у паркобудівництві пов'язане з трьома основними чинниками: 1) ґрунтово-кліматичними особливостями регіону; 2) дендрологічним складом природних насаджень регіону й

ПАРКОЗНАВСТВО

інтродукованих рослин; 3) культурно-історичними особливостями країни.